

מליצות ושירים לרבי יצחק ורבי מאיר עראמה

מאת א. מ. הברמן

שירים ומליצות אלה שלפנינו היוצאים כאן לאור לראשונה הם של אב ובנו, ר' יצחק עראמה¹ ור' מאיר בנו, שניהם הוגי דעות, דרשנים ופרשנים.

ר' יצחק בר משה בר מאיר נולד כנראה בסמורה בשנת 1420, ועיר זו נזכרת בפיו לטובה: "מקום חפצי, ומקום רבצי, סמורה יפה נוף". הוא הצטיין בלימודיו ובידיעותיו, ועוד בנעוריו שימש בסמורה כרב ומרביץ תורה. משום פגעי הזמן נדד ממקומו ובא ל"מלכות ארגון", היינו לתרצונא וברגה, ש"מלפנים ישבו בה עם קדוש ורם, עוסקים בתורה ובמצות לשמם". בברגה שימש דרשן ורבים נהרו לשמוע את דרשותיו, אבל ישיבה לא היתה שם. מפעם לפעם היה מתווכח עם תיאולוגים נוצרים בעניני דת ופילוסופיה. ואלה דבריו על המצב בעיר זו, שהיה שונה בהרבה מזה שבסמורה: "והנה מצאנו ראינו הארץ אשר עברנו בה לשבת בקרבה לא מקום מקנה הוא, והמחוז בלתי למוד ואמוד לקבוע בו בית תלמוד, ויושביהן הן עמוסים, מכובד המסים, ולא נסו לשקול שקלים ולתרום קופות, שיאספו שם בעלי אסופות, ומעט אשר היו לפני, אשר באו לרגלי, ולא מצאו די צרכיהם, וכאשר כלו לאכול את השבר אשר בכליהם, הלכו להם, על אשר ימצאו איש שקל כסף דרכמון או אגרטיל, ונמצאתי יושב בטל, אך עשרתי מצאתי און לי, כי עם ה' אלה אשר התגוררתי אתם, בתורת ה' חפצם ותאותם, ולשמוע דבריה עם פירושה ומדרשה... ופניתי אני להפיק רצונם ולהשלים חפציהם". לבסוף עבר לקלעתאידו, הסמוכה לסרקוסטא, פתח שם ישיבה ושימש רב ומורה. חתנו שלמה, מת בחייו בחודש חתונתו ור' יצחק קרא את פירושו למשלי בשם "יד אבשלום", כדי ש"יהיה לו לזכרון ושארית, כי לא זכה לבן".

בשנת 1492, היא שנת גירוש ספרד, יצא עם בנו מאיר לנאפולי, ודון יצחק אברבנאל היה מבאי ביתו. שם גם שמע דברי תורה מפי ר' יצחק עראמה, וכן ראה את לספרו "עקדת יצחק" בכתב-יד. דון יצחק אברבנאל החשיב את דבריו בעל העקדה אבל לא החשיב כנראה את הבאת הדברים בשם אומרם, ועל כך התאונן בנו של המחבר, ר' מאיר עראמה. הוא כתב מכתב על כך וביקש להעתיקו לדורות, "שמא יחשדו(הו) האחרון ראשון וידינוהו לגנב בעיניהם".

ר' יצחק נפטר בנאפולי בשנת 1494, ובנו מאיר מספר בהקדמתו לספר "מאיר תהלות": "זכתי שם [בנאפולי] לקבור את אבי, אב בחכמה, ולכסות את דמו, אשר אז לא עזב כמותו בקרב כל עמו".²

1 עראמה, זהו הכתיב המקובל של השם, אבל בשני שיריו ("יושב במרומי שחק", בסוף ההקדמה ל"עקדת יצחק" ו"ארום רם", המתפרסם כאן לראשונה, סי' ז) חתם המחבר ערמה.

2 על ר' יצחק ע"י ש"י פין, "כנסת ישראל", ווארשא תרמ"ז עמ' 648—647; שרה הלר—וילנסקי, "ר' יצחק עראמה ומשנתו", ירושלים ותל-אביב תשס"ז. לפי דברי א. ברמזלי בהנשר' ד' (תרכ"ד) עמ' 76 חרת הבן על מצבת אביו שיר שקול זה: לא גל אבנים זה אבל מזבח. יצחק לעולה בא ואל זובח.

ספריו הם: (1) "מגילת אסתר ופירושה", קושטא רע"ח; (2) "עקדת יצחק", שלוניקי רפ"ב; (3) "יד אבשלום", קושטא חש"ד (שכ"ה); (4) "חזות קשה", סביוניטה שי"א: (5) [פירוש חמש מגילות], ריווא דטרינטו שכ"א. וספרו "עקדת יצחק", שנתפרסם ברבים, זיכה את המחבר בתואר: "בעל העקדה":

ר' מאיר היה בנו הצעיר של ר' יצחק, ונולד כנראה בקלעתאיוב בשנת 1460 לערך. הוא למד תורה מפי אביו, ועוד בצעירותו עבר לסרקוסטא ושימש שם רב וראש ישיבה. בהקדמה לספרו "מאיר תהלות" הוא מספר: "גרשוני עוני מנעורי ממקום שבתי העירה סרקוטא בקרב כל ישראל בחדש החמשי שנת רנ"ב תוך גרוש ספרד וחליתי והייתי בנאפולי כאחד הנופלים... ה' ברחמיו גמלני וברוב חסדיו הקדמני החלימני... וישב בי נשמתי אחרי מותי... וגם שם [בנאפולי] לא הונח לנו, כי שנת רנ"ה שם היתה רעדה [מלחמת קארל השמיני מלך צרפת בנאפולי], יסף העון גרוש על גרושנו, ונפן ונעבור אל ארץ תוגרמה, ונבוא פה העירה שאלוניקי. ואחרי אשר שבענו נדודים, ועוד פה נפלנו שדודים, חלכאים, בתוך הבאים. וימת עם רב מישראל ממותי תחלואים, בדרך וברעב בכל שפאים, בעיני כל רואים. ואני כמעט נטיו רגלי נשפך לארץ מררתי... לולי ה' צבאות כי הפליא חסדו לי".

בשאלוניקי נתמנה לרבה של "קהילת ארגון", שזכרה את אביו וגם אותו לטובה, ומת שם בשנת 1545.³

ספריו הם: "מאיר איוב", שלוניקי רע"ז (נתחבר בשנים רס"ג—רס"ו); (2) "מאיר תהלות", ויניציאה ש"ן; (3) "אורים ותומים", ויניציאה שס"ג; (4) [פירוש שיר השירים] ב"קהלת משה", אמשטרדם תפ"ד—תפ"ז.

המליצות והשירים מתפרסמים כאן על פי כתב-יד אוקספורד סי' 198 דף רי"ב—ר"כ"א, ורק השיר "ארומם רם ברום עולם", סי' ז' נרשם ב"ליטראטור-גשיכטה" של צונץ עמ' 528, ועל פיו בספרה של הלר—וילנסקי עמ' 33, שרשמה גם את שני שיריו שנדפסו בספריו: "ראו חבור שפל מראה", בסוף "חזות קשה" ו"ישוב במרומי שחק" בסוף ההקדמה ל"עקדת יצחק".

המליצות הן מכתבים, ולא נדע למי נכתבו, שכן מצא המעתיק עניין במליצות ותו לא. ואמנם מליצות כאן בטעם בני הדור, והן עיקר ולא תכנון. משום כך לא נוכל לפרקים לרדת לסוף כוונת הכותב ולא לבין את העניין. השיר סי' א' סתום ועניינו אינו מובן לי.

השיר סי' ב' הוא כנראה שיר פתיחה למכתב הבא אחריו. מסתבר כי אויבים הביאו לפירוד בין הכותב ומקבל המכתב, והכותב מבקש שלום. המכתב מסתיים בשיר קטן.

המכתב סי' ג' אף הוא סתום.

סי' ד' נכתב לידיד שעברו עליו תלאות, והכותב שלח לו כנראה דברי תורה. סי' ה', ח' וי"א—י"ג הן חתימות לאגרות המלצה ("אגרת ארחית") שהיו נהוגות בימים ההם, השווה "אוצר יהודי ספרד" ז' (תשכ"ד—1964) עמ' 25 הערה

3 על ר' מאיר ע"י ש"א רוזאניס, "דברי ימי ישראל בתוגרמה", ח"ב, הוסיאטק תרע"א, עמ' 20—22.

5. ההמלצה סי' ח' ניתנה לאיש בשם משה. מעניינת ההמלצה סי' ח' (אף היא למשה), שהיא פארודיה על המלצות מסוג זה, ושתי נוסחאות לה. השיר סי' ז' הוא מסוג הבקשות ובו מדובר על טובו של השם לאדם מגעוריו, ולכן עליו ללכת בדרך ישרה ולהיות תמים. המכתב הארוך סי' ט' הוא כנראה מכתב תודה לאיש חשוב, תלמיד חכם ועוסק בצרכי ציבור, והוא נכתב במליצות רבות ביותר. סי' י' הוא מכתב ידידות, ובתוכו ברכה גם לאשתו של מקבל המכתב, בניו ואביו. סי' י"ד הוא מכתב של ר' מאיר על פטירת גיסו, ורובו ככולו הוא קינה מרה על מותו. במכתב הוא מזכיר גם את תוריו ואת אחותו האלמנה, ששמה היה כנראה נעמה. ואפשר ששם אמו של ר' מאיר היה שרה. מקבל המכתב היה כנראה קרוב לנפטר, והכותב מבקש להיטיב עם האלמנה. סי' ט"ו גם הוא מכתב של ר' מאיר, ובו הוא מביע רגשי כבודו לאחד המגיגיגים שהיטיב עם משפחת עראמה. משום קשיים טכניים לא נתנקדו השירים.

מליצות ושירים לרבי יצחק ורבי מאיר עראמה

מהרב הגדול בעל העקידה זצ"ל

א

אברם זקן / מאין אבנ"ר / מצא גרות / אשכול ענר
אדון גדו / מצא גר"ו / מיד אבנ"ר / נקרא בן גר.¹

ב

לדודי ידידי / והודי בעודי / יקירי גבירי / כבירי לעזרה
אהובי חביבי / וחיבת לבבי / משושי ושמשי / ושמחה ואורה
וצופי ודבשי / וחגי וחדשי / ונפש לנפשי / בנפשו קשורה
אשורה ואשיר / בנועם וגם שיר / בהוד נמצא בו / ומדה יקרה
פאר החכמים / וחמדת שלמים / חמדתיו עגדתיו / לראשי עטרה
ואשיר לשירים / בחרח נעימים / אהבתיו ולו מ- / שפט הבכורה.²
מה נבדד ומה יקר היום מימים תמים, כי ראיתי פאר הבחורים וחמדת
התלמידים מכותר מקוטר מעוטר בעטרת תפארת נכבדות מדובר בו בחדודו קודם
ללבונו.³ אמרות אדוני אמרות טהורות.
מה נמרצו מה נמלצו אמרי יושר אושר כושר דבורו, דבר דבור על אופניו,
ידי שמתני למו פי, ליופי פי פערתי, למלקוש טלו טל אורות, קנה וקנמון, פעמון

- 1 סוד מכתם זה נעלם ממני.
- 2 נראה כי שיר שקול זה הוא פתיחה למכתם הבא.
- 3 בחדודו, ע"ם חולין ת. א.

זהב ורמון, בחכמות רמות שלימות תמימות אין ספורות. מה מתקו לחכי חקי חקקי אמרותיך מדברותיך אותותיך, אותותיך גלילי גלגל אצבעותיך, מעשה ידיך להתפאר, והיו למאורות. אין עוד היום גדול להאריך להעריך במשעול מסלול מעגל מעלת בן אבינועם, לקול תתי אמרי נועם, לא תמלא אוזן לשמוע ועין לא תשבע לראות. אשים קנצי למילי, כי איש תעלה לך דומיה תהלה, כמוך היום אדוני, גם כי אין מלה בלשוני אחרי אשר איוב[י]נו שמו דמי מלחמה בשלומנו. או מה אענה אשר נקרע סגור לבנו, לחרופים נהפך קול שירנו ומהללנו, נשפך לארץ כבדג"ו, עטרת אהבה, נפלה נתפרדה החבילה.⁴ לכן יצאתי עם אחוז"ת מתני אל גבעת המצב"ה, לראות כי לא שמת עין בעבדך כאיו"ב, אשר אין כמוהו בכל האר"ש, ופחד ופחת היה לי, לא תלבש שעטנ"ז צמר ופשתים יחדו, משכחת הלב הבאה מלדת ריחוק הלבבות. על כן לא אחדל מלבא לספר בשמך בשורותים אלו אשר בבואם לפניך יסור סיבת שכחת הלב, אם לא יהיה לאיש זר להקריבם לפניך, כי נפשי חשקה באהבתך. מי יתנני ראות פניך כתמול שלשום פעם אחר בגלגל אגרותיך, וזאת תהיה חלקי מכל עמלי, כי אחזתני רעדה, והנה אימה חשכה גדולה נפלה עלי, כי הבל הבלים נראה אלי היותי רחוק מלבך, וזכרתי את הדג"ה⁵ אשר אכלתי בנסוע אהבתך מן המחנה הנשאר, כגוף בלא נשמה, עד אשר תשלח העגלות אשר שלח יוסף,⁶ כי מתוך כך תזכרני, ובזה יודע איפה אשר ביני ובינך לא תהיה תורת נגע צ"ר דע"ת,⁷ זאת תורת השמיט"ה, כי השמטת אהבתך ממני, ולמען לא תעבור על מצות זאת תורת העול"ה היא העולה על מוקדה על מזבחך הסתור, כי כל השערים ננעלו ושערי תשובה פתוחים ועומדים לשבים. הן אלה קצות דרכי, אוחילה לאל השלום, וקיד"ה חמש מאות,⁸ הוא יעשה שלום עלינו, ויטיב אחריתנו מראשיתנו, ותהיה לגס עמים, עלי תולע אמונים, כנפשך וכנפש דורש אהבתך ושלומך כל הימים, בלב תמים, הצעיר יצחק ו' עראמה.

ואם לפי דעתך אשר תמרורות השנאה עלה על לבך, הלא זה הוא שירי לעזור

דברי:

עת הזמן עם כל שלו לב יאנף / יפרוץ בעברתו בעברו פרץ
לו בשנאה וקנאה טוב, לא יצו האל / אל קין נע ונד תהיה בארץ.

ג

הנמצא כזה מזה בן מזה וכו' ⁹ ראה ראיתי דברות יקרות תמימות, ומליצות נמרצות נעימות, צרור אבנים יקרות, ממוסדות עולם השכל גזורות, אבנים שלמות בנויות לתלפיות שכלם מתאימות, עם נקודות חמודות דורשי רשומות, נעלמות נחמדות מכל כלי חמדה נקודה רבה על הכתב וכתב רבה על הנקודה¹⁰ לרמוז ולקרר כי לא פורש, הגם כלה הנה נדרש. וגם ראיתי בפלגות הפלגות נהרי נחלי גדולות

4 נתפרדה, גיטין נט, ב.

5 הדג"ה, כנראה הדאגה, וחיזור כאן ע"ם במדבר יא, ה; ומליצה זו מופיעה גם במכתב אחר.

6 העגלות, ע"ם בראשית מה, כז, ושם היה שמו של מקבל המכתב יוסף.

7 צר דעת, חיזור ע"ם ויקרא יג, נט. 8 קיד"ה, חיזור ע"ם שמות לו, כד, השתתות.

9 מכתב חדש כאן, מזה, ע"ם ברכות כח, א. 10 נקודה רבה, ע"ם ירושלמי פסחים פ"ט ה"ב.

ונוראות, יוצאות לאלפים ומאות, ולס"ר תאלף נותנים רבבות וברוח גדבות, לפצמי מילי בעלמא, בלשון גוזמא לאין אונים ירבה עצמה, ולקצץ כנפים יגבירו עוף כמה וכמה. תנא היכי קאי דקתני¹¹ כולי האי, ולמי כל הכבוד הזה, ואמאי לאו אדעתיה.¹² ואולי כי החכם עיניו בראשו, נימא בנימא נתחלף ליה,¹³ ואל שערו קולע ולא יחטיא בכל מיני שבת, לפאר לקלס ולשבח עד בלי די, או כעל כפתור המזבח דברו חכמים לשון הבאי.¹⁴

ד

החכם אחי וגביר¹⁴ י"א, כבר הודעתך נאמנה את כל שאוני ואת כל התרגוני על כל תלאותיך, וכי גדל כאבי בצערך, ואשר דברי לפי מחו, כי למלאת את ידי לקנאת לכבודך. ועתה הקושיה במקומה עומדת, ועדיין עת לחשות, עכ"ז לפטור בלא כלום א"א.¹⁵ כדי שלא לשים לאל מלתך, כי יקרו בעיני מאד גועם דבריך, והנני שולח לפניך מעט אשר היה לפני לכתוב מיום המעשה. ידעתי אין כל חדש לעומת בינתך וכי למעלה מעל כל זה פקחת עיניך ואין כל דבר נעלם ממך. וראה גם ראה כי לא מחכמה עשיתי, כי אם לעשות רצונך. ואתה חכם כמלאך האלהים. ועשית כחכמתך. עשה תעשה וגם יכול תוכל כנפשך החכמה והשלמה ונפשי. אני רוצה לבטל רצוני כדי שתעשה רצונך. נאמן אהבתך נכון ומזומן למאמריך כאחיק יצחק ך' עראמה.

ה

חתימה על אגרת ארחית על איש עני, גם שב גם ישיש, וכחבתי לו:
במותב תלתא כחדא על גברא דנא הלכתא תסתיים, שלשה ספרים נפתחים לפניו, אחד קורא וא' מתחיל וא' מסיים. בת בתחלה בתר ענייא.¹⁶ וגם עד זקנה ושיבה ברוך גזור ומקיים. עיני בנאמני ארץ יסירו מעליו תרי מגו תלתא¹⁷ וייתקיים. אני עני וכואב יצחק ך' עראמה.

ו

חתימה אחרת על אגרת ארחית על איש סכל ושמו משה, גם האשה וילדיה כדמותו כצלמו:

אם יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט, מי לנו גדול מזה משה האיש. וגם האשה הכושית אשר לקח ראשה ואיבריה אינם כבדים עליה, ויולידו בנים כדמותם כצלמם, ואין להם על מה שיסמוכו,¹⁸ כי אם על דעת רבים. פי המדבר מילי דבדיחותא. יצחק ך' עראמה.

נ"א: אם כח אבנים טובות ומרגליות יסירו סכלות נאה מראשי האנשים, ואם יש כח בכסף וזהב להחליף סמ"ך בשי"ן,¹⁹ מי לנו וכר'.

11 תנא, ע"ס ברכות ה, א. 12 לאו אדעתיה, ע"ס ברכות כו, א.

13 נימא, השווה בבא בתרא סז, א: וכל נימא ונימא בראתי לה גומא בפני עצמה... בין גומא לגומא לא נתחלף. 14 דברו, ע"ס תמיד כט, א.

14 החכם אחי, מכתב זה נכתב לידיד קרוב. 15 סטור, חולין כו, ב.

16 בת, ע"ס בבא בתרא קמא א, בתר, בבא קמא צב, א. 17 תרי, עבודה זרה עב, א.

18 אין להם, ע"ס חגיגה פ"א מ"ח. 19 להחליף סמ"ך בשי"ן, לעשות מסכלות שכל.

ז

אוצר החכמה

להתחכ[ם] ר' יצחק עראמה זלה"ה בעל העקדה
 ארומם²⁰ רם ברום עולם כבודו / אשר חמל וכן גמל לעבדו
 בתעצומו בגו אמו קימו / בחוטמו וצר²¹ רוחו והודו
 גמוליו לא שכחם צור בגורו / באור נרו בתוך מסגרו מצודו
 דרשו בו בדם זובו עדי בוא / לפתח ומפתח בידו
 הוה נפתח לכל מסגר יצוה / ופתוח הכי עצר²² בעדו
 וחדש את מזונותיו בגיחו / כפי כחו והוא נהפך לשדו
 זמן יבוא ויגמל כדרכו / וימתיקו מזון חוקו וצידו
 חלב אמו וחטא חומו יהוכל / ושום שכל וכל מוסר למדו
 טהור לב בא בתורתו להכיל / ואז ישכיל במצפוניו וסודו
 יסוד אדם וסוד אשתו לאמו / וגם לא טוב היות אדם לבדו
 כבוד בית לתקן לו יעצו / וגם לעשות דבר עזר כנגדו
 להושיבו ביום שמחת לבבו / באפריון והשגל לצדו
 מלוא ביתו ואשפתו וסביב / לשלחנו יהו נינו ונכדו
 נתון טרפם לפי אכלם בעתו / וכל צרכם יצוה אל בחסדו
 סמכו במי נוחות שמחות / בצחצחות נהלו בחלדו
 עדי חלקו בחשקו בנעימים / ורב ימים בזבד טוב זבדו
 פלאות יעשה לו גם גדולות / בהצלות בעת צערו ופחדו
 צרותו סבבוהו תלאות / ועשה אות לקדמו באידו
 קראהו אסון כחשו ונפשו / הלא ימשול למכרה לו בבגדו
 רשע יצרו ירו משמן בשרו / וגם בניו לשוע הם בפידו
 שלומותיו בתוכחותיו ידבר / ולא ידבר עצמיו לו במרדו
 תנאותיו כאב אותו יישר / ולא יצר לפלח חץ כבדו
 ילוד היכל האם יוכל לכחש / וכל רוחש ראייתו וסהדו
 צדקות אחזה לו מבשרי / ואנכי למופת לו ועדו
 חסדיו נפלאו עמי כחפצו / להרביצני נאות דשאו וחמדו
 קטון חסד אני הוה וערום / והוא הלביש צדקה לי כחסדו
 ברוב פשעי שטמני וידמה / לישא מעלי ראשי רדידו
 רגע אפו ישלח אך בגפו / וגוף יזיק ולא הויק בבגדו
 מצרי לב אחזוני תחלה / ותלחלה עשן אפו בעמדו
 שעה רגע והוא ריח קטורת / להרגיעי והביעי בנרדו
 האם שלם יצור עולם גמולו / ואם הקדים לשחרו לעובדו
 נעור קשת אנוש עם אל הצדק / ומה יזכה אשר אשה ילדו
 עלי עשור עלי גבל רננו / בהגיונו יזמר לו בעודו
 רצון נפשו יבקש אך בתומה / ברוב אימה יקבל עול יחודו
 מאד תמים יהי לבי בקרבו / לאהבו בכל נפש מאדו

20 ארומם, על הגליון רשום: אלפבית. השיר שקול וסימנו הוא: איב יצחק בן משה ך עראמה.

21 וצר, במקור: יצר, ותקן על הגליון. 22 עצר, במקור: נסגר, ותוקן.

הירצהו ויניחאו באורו / להזכירו בתוך עמו ידידו
 יפלל עוד לאל גורא ואיום / ימהר יום יקבץ אום גדודו
 ויהפוך אף לגויים לא ידעו / וגם קצפו לשדד עם שדדו
 וישיב אל לאומו אל מכונו / וקרבונו במוסף עם תמידו
 ועת צופי תמהר עם עתרי / להוביל שי לבן ישי בגידו
 ויבא דוד לעמו כעגורים / לדור דורים והוא ישוב לרודו
 ונשגב אז לאלהינו לבדו / וימלא מלא עולם כבודו.

ח

חתימה לאגרת ארחית לאיש וישמו משה
 כי ישאל איש דבר שפתים / ומשיח ושיג נדכה, וממדבר מתנה²⁵
 מי גם בנו ויסגור דלתים / מתת פרי תנובה / והיו ידיו אמונה²⁴
 גם כי אראה על לוחותים / מליצה תמה וערבה / ועדות ה' באמנה²⁶
 כמקוצעות בירכתים / שמות שרי הצבא / היושבים ראשונה²⁷
 לזה כתבתי שורותים / חשבתים פה חרבה / למשה היה למנה.²⁸
 איש כמתנת ידו נדבה / מדברותיו הורמה / הצעיר יצחק ו' עראמה

ט

לרב בעל העקדה שלח לרב וגדול
 אם זרחה השמש עלינו ולא תעלה במעלות צו לצו כדרך יום כה מלא רוחב וכמו
 השחר בוקעת ועולה קו לקו בכל אקלימנו, ומדי עלייתה למעונותה מימים ימימה
 זעיר שם וזעיר שם, לא קרירא ולא חמימה,²⁹ עד מלאות לה מעלות שלמות בשעות
 ורגעים, על הארץ ארבעים.
 אם אלהים הוא אלה שמיא וארקא, שמש צדקה הוציא מנרתיקה,³⁰ שלא כדרכה,
 כי מדי צאתה על אפקה, הרחיבה פסיעתה, מקצה השמים מוצאה עדי רום תקופתה,
 וככלה בחופתה, ארכבה אכתפי דאנשי הלא בראשי אנשים חכמים וידועים, ואת
 צנועים.
 אם תגביה חמה בקומתה, שבתה וקימתה, ברום עלייתה, מה גדלו מעשיה, מה
 יפו פעמיה, לא נסתה כף רגלה, מגשר אל גשר ממעלה למעלה, אך בהופיעו עלינו
 תחלת צמיחתה, אורה כברק יראה בגובה רומה ואין נסתר מחמתה עקבותיה
 במספר מעלותיה לא גודעו בעלותה במסלולה, אם בת בתחלה בת שבע כבת
 עשרים³¹ או אמת כבת שבעים, ואם שר'י כבת תשעים.
 מי גבר בגדר סוגו ואם הבדלו, גם אף חכמתו עמדה לו, ישב במארב חסריים
 ועוללים לא ראו אור בהיר בשחקים, צופיו עורים כמוהו כמוהם יעלים עין מעוצר
 זיוה ואורה, תדבק לשונו לחכו מלומר שירה ולכוין אמריו הכתב והמכתב הנבראים

23 וממדבר, במדבר כא, ית. 24 והיו, ע"פ שמות יו, יב.

25 ועדות, ע"פ תהלים יט, ח. 26 היושבים, אסתר א, יד.

27 למשה, ויקרא ח, כט. 28 לא קרירא, ע"פ עבודה זרה כח, ב.

29 הוציא, ע"פ בבא מציעא פו, ב. 30 בת שבע, ע"פ בראשית רבה פניה.

לדבור תמורה, אם החרש תחרישון התהי להם לחכמה, לא כן עורי עורי דברי, ואתם כתבו כי עצלה תפיל תרדמה וקרעים, זמרו לשמו כי נעים.

הנה האדון שר וגדול יא זה ימים מקרוב ראשונות הנה באו וחדשות, העצמות היבשות דשנים ורעננים יהיו משמועה טובה מתחזקת ובאה, הלא אריה עלה, ³¹ דין אבא למלכא בכלהו מילי דאבות, אב ביחס אב בחכמה ³² אב בגבורה, גבר אורין לתורה ולגדולה וגם דלה דלה נהרי נחלי דעת ומזימה, והשקה את פני כל האדמה, דברי חכמים בנחת נשמעים, וכמסמרות נטועים.

צדיק כתמר תשמענה אזניו יציץ ופרח ובא לבית מלוננו, הנה זה עומד ולפני מלכים יתייצב להנאתנו ולטובתנו, שרשיו משתרגים וענפיו מרובים, צלו נאה ופירותיו מתוקים ³³ אמת המים עוברת תחתיו ונשתרבה לאמונת הרבה, מימיהם מתברכים ומתפלגים לשבעה נחלים, יחד ירונו נשאו נהרות קולם, להודיע טבעו בעולם, נטיעותיו כיוצא בו, גם הם היו יהיו מיושבי נטעים, על שלשים ועל רבעים, שלחני עשיר יושב בשער המלוא, הכל מרצין מעותיו לפניו והוא רואה את שלו, אלף אלפים דגרי זהב לא פסקו משלחנו, וכל אבן יקרה ראתה עינו, זה השלחן אשר לפני ה', מכוסו תשתה ומפתו תאכל לשובע נפשו, טוב עין הוא מסב בראש ובוצע ברך, הגא מפיו יצא ומוצא רוח חכמה ובינה מאוצרותיו, ולשונו תדבר ותגל מרגלותיו, מרגליות דלית בהו סימי, ³⁴ ונהורא עמיה, ושלחן מלכים גם הוא ערוך לפניו מלא דשן על ארבע הפאות החונים עליו בשתי שלחנות זוכים ואוכלים למעדנים, ישישו כי ימצאו במ כל הון יקר ונעים, שלשה גביעים, שלל צבעים, מקל תפארה, שוקד על דבר תורה, הנה כל הארץ לפניך, יוצאי השבת ובאי השבת יבואו ויגידו צדקתך, מה נאה ניר זה ומה נאה אילן זה לא הפסיקו משנתך, ³⁵ ועסקים רבים ונכבדים אשר אתך, ועבודה רבה מהורמנא דמלכא, לא הסיחו דעתך מתלמודך, הן בחיות עיניך עיני ה' משוטטים לעשות חיל רכב ופרשים, קבעת עתים לזמנים ונשים, ³⁶ נשאת ונתת בישועות וקדשים, לא מנעת עצמך מטהרות ונגעים, וסדר זרעים.

יושב תהלות הן רבים עתה מטיבי צעד בחצר מלכים, שם עמדו בפרשית דרכים, הם ראו דברי תורה מפיד נדרשים, ששים ושמחים כיום שנתנו בסיני חדשים, לך לבדך נתנו רבבות תהלות הדרושים, וכל לב חכם בעיניהם בטל בששים, אשריך ואשרי העם העומד לפניך ואשרי יושבי ביתך, ואשרי תמימי דרך כי שמרו אמרתך, ישא מדברותיך, ווי ליה לבר נש רגלוהי מובילין ליה ומאצלך נדים ונעים, וצעותו צועים.

עתה אתה איש האלהים כי יש לך גודל לבבך מיד לאמר, מי האיש הלזה משמיע אמרים, לא אכיר מראהו וקול דברו, הנה זה בא מדלג על ההרים, תמונה אינני רואה זולתי קול, אותיות פורחות, במה דברים אמורים, מגיד פטפוטי דבריו לשיעורין חלושת רבעים, מעשה צעצועים. הן יתן בקולה, אנכי אנכי הוא היושב פה מועדים ושנים מקצה מזוז העברים,

31 אריה, ע"פ כבא קמא ק"ו, א. 32 אב בחכמה, בראשית רבה ס"ז.

33 שרשיו וכו', ע"פ תענית ה, א.

34 מרגליות, ע"פ ירושלמי ברכות ס"ט ה"א. 36 לזמנים, הכותב מונה כאן את סדרי המשנה.

קול אדוני הן אני חונני עני לתורה ולתעודה ומעט אשר היה לפני מאשר תשיג ידי, נושא ונותן בהקפה במחנה העברים, אין משפט אלי הארץ לעשות לי רב ולקנות לי חברים כי אם כנעניה נכבדים חכמים וגבונים סוחרים שרים אנשי חיל יראי אלהים, צוק העתים איננו מניח להם להתעסק בזול המסחרים, וכה משפטם למלא נפשם ומאכולת ביתם לפי כבודם, שבעו נדודים ילינו בכפרים, וישנו ביערים, כאחד חברים, הם ובניהם במדבר היו רועים, שלשים מרעים. אמרתי אני עם לבבי, אשא דעי למרחוק ואם מעט הוא בטעות, בודאי ארגיעה אריצנו אל ארץ אחרת שמא שוה פרוטה במדי, והנה לא שמעתי עד כה לאלו הקנינים ועד לחכמים ובית נתיבות נצבת, חנות פתוחה והיד כותבת, ³⁷ כי העם יחלק לשתי כתות, רובו ככולו לחיי שעה, ואל קי"ן ואל מנחתו לא שעה, ובני עליה הנם מועטים ³⁸ העוסקים בחיי עולם, יש ויש להם לבדם אבל לזרים אתם בלי גשמע קולם; עד כי נמצאת תורה ברוב חלקה חוזרת לאכסניה שלה, וכמעט מסתלקת לשבעה רקיעים, שבועים שבעים.

ומה גם עתה דדחיקה טובא שעתא, כי המטיר ה' אלהים על הארץ מארבע כנפות בהלות גדולות וחרדות עצומות, חדשות גם ישנות, אש וגפרית ורוח זלעפות, והשרידים בהם עריבים וחכמיהם היו בהולים ודחופים לעמוד על צם ה' אלה, פן יהיה ח"ו לחרם ולגדופים, ובין כה וכה איש אשר ירקח כמוני מעט מוער רובע הקב ולא נתן אחד משמונה באיסר האיטלקי ³⁹ ישכב וירדם כי רבתה חנותו, בלתי רואה מזולתו, ואיננו רואה את כל מאומה בידי, על דא ודאי קא בכינא ומורשי לבבי וזממיו היו בלים ומטולאים וקרועים, לשנים עשר קרעים.

בי אדוני איש האלהים, (על כל) על כל דברי האגרת הוספתי שמחה וטוב על השמועה, נכסוף נכספתי אבר כיונה, אעופה ואשכונה, קרית חנה, כל עצמותי תאמרנה הושיעה נא, אף רוחי בקרבי אז ישיר; ברוך ה' ואעשיר, אבטח כי יגח ירדן חכמת תורתו אל פינו מים מתוקים וערבים שאין להם סוף, ⁴⁰ והדגה רבה אשר בקרבו, אזי עבר לפניו נחלה עבר על נפשי, נחל זרת עמקו וזרת רחבו, כי יעבור ברגליו והדריך בנעליו, ימדוד בשעלו מימיו, ושקל בפלס בארכו ישאל וימתקו דבריו, אך אמרתי בין שהזמן איננו מספיק להוצאת כח התשוקה אל הפעולה בין שאיננו בלתי מספיק, אקדמה פניו בתודה להודיע לרב דברים שבלב ועוצם המחשבה, וגם הוא חכם וחסיד ענו וזריו לא ינעל שער התשובה, ובראשי המטרים אשר יעשה את האותות יתן בים ההתנכרות נתיבה, ומים עזים אשר בקושי כהתחלה נשים לחרבה, ואולי להשגת התכלית יהיה נסיבה ותחילה, והיתה מסילה, אז אמרתי הנה באתי לימי עלומים, אחדש כנשר נעורים, גם שיבה זרקה בי, הרי אני כבן שיש לו געגועים, ⁴¹ וילד שעשועים.

איש שהכל בו, ⁴² השמעתי דברי לבי אל אונך ואתה תשמע אליהם ממכון שבתך, ולבי ופי עורכים תמיד לפני אלהי קדם מעונה, כל תפלה כל תחנה, יאריך ימך ושנותיך, ועל כל ברכה ותהלה תרב גדולתך, בערי יהודה ובחוצות יפוצו מעיינותיך,

37 חנות, ע"ם אבות פ"ג מט"ו. 38 ובני עליה, ע"ם סוכה מה, ב.

39 אחר, ע"ם קדושין פ"א מ"א. 40 מים, ע"ם יבמות קכ"א, א.

41 כבן, ע"ם שבת ס"ו, ב. 42 איש, סוטה מ"ז, ב.

ימלא כל משאלותיך, בקרב ימי שני חייך, להביא לימות המשיח.⁴³ ועל הר הקדש בירושלים יתמו חטאים וינערו רשעים, ועלו מושיעים.
 כנפשך נפש אלהית ורצון אני הגבר נפשו גבהלה ונדהמה, סר וזעף ומטה ידו למה. נאלמה, כי תשמע ותושיע אז אעלסה ואומרה ידי רמה, נרצעך הצעיר יצחק
 ך עראמה.

י

אם תגביה כנשר אותותיך לנטלני ולגשאני, ואם בין כוכבים תשים קו קולמוסיך ולהעלותי גבוהה גבוהה תרגיזני, מפיו פי עליון לא תצא לזוח דעתי מעלי לטרדני ולהבהילני, כי חגני אלהים וכי יש לי המרמה.⁴⁴ להציבני על עמדי ועל גבולי להעמידני, לדעת כי ממדת ענותנותך להשתמש בלשון מדברת גדולות ונפלאות ממני, אך אמנה לכלכל את האהבה ולקיים את המצוה כי רבה היא וגדולה אלי לא אחשך עטי מהתמיד הכתיבה ואם אינה כדאי ידעתי בני פלט תסובבני, בנאות דשא ההתנצלות תרביצני, ועל מי מנוחות ההמלט תנהלני, וכי אאריך פיד לשון מה יועילני, זולתי לחלות לחן וחסד הגבירה ותבנים הקטנים ולכל בני הבית תפקדני, ביום ראש החדש ברצון ה' הנעלה גם שב גם ישיש אביך ס"ט זכרני, ובפקודת ישועת המעולים אחיך ברוח מרום ממני תנחני, ומעתה לכל אשר תצוני, כעבד נרצע אמרתי הנני הנני

יא

חתימת אגרת ארחית

אם נעצר כח לבלתי תת יוצא ובא לעם ה' בשערים, נעצרו אותותינו אלה לבל יראו מזה ומזה בעברים, אהה כי עצור עצר ואשר קרא ה' לרעב על פני כל הארץ אלו העשירים, ואף כי אפס עצור ועזוב בכל המלאכה נמכזה ונמס אותה תהרים, הלא אשה עצורה לנו ושני ילדים מעוצר רעב וכל טוב מלאים וחסרים, והרשום בכתב אמת זה יעצור בהם ואם דל הוא עיניהם כליו משכנו.⁴⁵ אחלי לא יעצרוהו גשם נדבותיכם יתרומת כספיהם להנף ולהרים, ועבודת הצדקה עצרת תהיה לכם להשמיע ישועה במחנה העברים, ישישו וישמחו יורשי עצר ואם יאמרו ידינו רמה, כנפש נכאה וממראה עיניה הומה ונדהמה, מדבר ומקיים הצעיר יצחק
 ך עראמה.

יב

חתימה אחרת

המצוה הזאת בעיני אלהים ואדם נפלאה אהבתה, ואם קדמו שרים רבים ונכבדים לעבוד עבודתה, מקום הניחו להתגדר,⁴⁶ ותיקין גומרין אותה,⁴⁷ ואם מעט הוא טוב עוללותה, מבציר זולתה, נאם הכותב בנפש מכרת באונס וולב יודע מה, הצעיר יצחק
 ך עראמה.

43 שני חייך, ע"ס הדרשה בהגדה של פסח.

44 המרמה, כך בכה"י, ואפשר שצ"ל: החכמה.

45 עיניהם כליו משכנו, כך בכה"י, ואיני יודע להלמו.

46 מקום, ע"ס חולין ז, א 47 ותיקין, ע"ס ברכות ט, ב.

יג

[אחרת]

און שמעה און דאבה כמו מבכירה על אבנים, און שמעה אנכי בסיני⁴⁸ גם מפעל שקלה בכף מאזנים, ולא גמצא בה מלא כף עמל רק כשרון מעל מלא חפנים, מה ראתה שתלקה כבוש גנב ישלם פי שנים, אך לחרפה שקלי אודניה מיניה,⁴⁹ אכן הוא מידם לו קרנים, בהם ינגח עם צרור צרוהו כעסם עד תקהנה שנים, לא יחרף על זה אבל יוכל הרים נס כדגלי מחנים, מותר עלי עצבם יכירו לו גם כי הוכו בעורון עינים, כי לו כלי שמע ולא ישמע הוא אם חסרונם יעיר אזנים. הנוטע און הלא ישמע פן יאמרו ידנו רמה, על זה עיני דמוע תדמע וגם סגור לבי נפרמה, כי ינקם גל ונשמח,⁵⁰ הקטן יצחק ו' עראמה.

יד

ל מאיר ולהיה על פטירת אחיו

בי אדוני, מה אומר אחר אשר הפך ה' לקול בוכים דברי פינו ומהללינו, וקול שיר צללו שפתינו, ואחר אשר המר שדי והמיר בקלון מתמיד זמיר כבודנו, באבל גדול ראש שמחתנו, וישם דמי מלחמה בשלומנו,⁵¹ או מה אענה אחר אשר נקרע סגור לבנו, ורוח החיה רחקה ממנו, נשפך לארץ כבדנו, אשר בנפשו נביא לחמנו, נפלה עטרת ראשינו, הלא הוא הדעת אשר אהל משכן שליו, ומרכבת המשנה אשר לו, מרחף⁵² על פנינו, נפל פתקא מן שמים להרוג ולאבד מבחר מאיי לבנו, להחשיך בענן כבד חשך כפול ואפלה מגודה קורות בתינו וצפייתנו, ובשחרות עבה שחורה על נס שחורה חשך משחור אהלי אפדנו, ומחמד עינינו, השליך משמים ארץ יקר מחכמה ומכבוד פאר אחים ועטרת אבות, זית רענן וענף עץ עבות, ממולא בחכמה ומוסר ולרקחות ולטבחות כמה מדות טובות, הלא הוא מיטב שדנו וכרמנו, אחי אחי, העולה אתה בגורלי ירב לו הבעל במי מריבות, נוקם ונוטר לכל מיני איבות, על לא חמס עשה רגליו לא אסורות ולא ידיו חייבות, כאבנר בן נר וכעמשא בן יתר וכנבות, הלא כה מבטינו, אוי לאב שזה, גלה מעל שלחנו⁵³ ואוי לנו כי שודדה אהלנו, כי השליכו משכנותינו, על זה היה דוה לבנו, ועל אלה חשכו עינינו, אוי לי עליך אחי, אוי נא לי כי עיפה נפשי על מיתתך, מה אעשה לך עצמי ובשרי, מה אעשה לך ידיד נפשי, עלי עברו כל משברך וגליך, אחי אחי, נגדך כל תאוותי, ואנחנו לא נכחד ממך, לשחת קראתי אחי אתה, אמי ואחותי לרמה, כי הם יאכלו בלחמך, אשתחוה אפים ארצה, כי ידעתי כי שם ביתך, אתן בעפר פי, ואליו אמרתי תצפצף, אחר אשר בעפר יסודך, בריתי היתה אתו, אנשקוה ואחבקוה כי הוא גואל קרוב ממך, שאלתים, איזה דרך עבר רוח אחי ואנה תלך, כי המה ראו הליכותיך, את אחי אני מבקש, הגידו נא לי איזה דודי ואיזה רעי, אלופי ומיודעי, אשר יחדיו נמתיק סוד אליו אחות דעי, ארתי ורבעי, הן אלה קצת דרכיך בני איש אחד, סר וזעף, נגוע ועיף, צועק מכאב לב

48 און, ע"ס קידושין כב, א. 49 שקלי, השוה סנהדרין קו, א.

50 גל ונשמח, שמה צ"ל: גוף ונשמח, ועל "נשמח" מעיד החזו"ן.

51 בשלומנו, רמז מכון לשלמה גיטו. 52 מרחף, במקורו: מחרף.

53 אוי, ע"ס ברכות ג, א.

נחנו. ומבטן אמי יצא אשר בעד חלוני לבה נשקפה ותייבב ודמעתי על לחיה. בשיר של פגעים⁵³ סובב סובב נפשה מרה לה מאנה הנחם עליך. השבעתי אותה בדמעת העשוקים אביך ואמך וכנפי בגדי אלמנתך, יבואו ויגידו צדקתך, תהום אמר לא בי הוא, אבדון ומות אמרו עין לא ראתה אלהים זולתך. אתה עתה עצמי ובשרי, ענה דודי כנגדי גא לי, מה עשיתי לך ומה הלאיתיך. ענה בי, למה זה הרחקת מיודעך. הכזה יהיה שכר עבודתנו ותום לבבנו לעבוד עבודתך, ותהי משכורתנו מעמל ידינו לעשות מלאכתך. הידוע לא תדע כמה עזה אלי כמות אהבתך, וקשה מאד מאד פרידתך ורבו משערות ראשי. בכל יומי ולילי, צום ובכי בסתר אהלי, גם כל חלי, כי איככה אוכל וראיתי באבדן מולדתך, ואנה אברח מצערו של אבא, המפליא לעשות אבל גדול וצום ובכי ומספד, המו מעיו לו, קול המון כקול שדי,⁵⁴ קול לו קול אליך,⁵⁵ והנה שר'י גבירתי אמך, היא נתנה עלי בקולה בבכי, אחי, נהי ואנקה בבית תענוגיה תשמע זעקתה, קול אהל'ה תתפח, תזכור ענייך ולחצך. ואם איני כדאי וחשוב בעיניך להסביר פני, איך על אלה לא פקחת עיניך, ואיך נטשת אחותינו יפתנו האהובה והנעימה, נעמ'ה, אשר היתה באמונה אצלך, והרכה והענוגה, כלה נאה וחסודה, השוכבת חיקך. הן כל אלה היו עלי להשבית את שמחתי, ולכבות את גחלתי. אשחה בכל לילה מטתי בדמעתי, אבחר מות מחיים, כי טוב מותי. אהבתי מעון ביתך, מקום משכן כבודך, ועתה הלוך הלכת מארצך וממולדתך, כי נכסף נכספת לבית מגוחתך, בה' בטחתי הוא יהיה בכסלך ובין שבע כתות של צדיקים הרואים פני שכינה⁵⁶ שם תעלה עולותיך, ותרב גדולתך, כי נאמן הוא בעל מלאכתך לתת את שאלתך,⁵⁷ והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך. ועתה אדוני המעולה החכם, בבקשה מפניך תמחול על אורך געגועי ושפכי את נפשי לפניך, כי מדי דברי כך בא אלי אחי ויגע בקרב לבי, ועמו מביא דמות דיוקנו של אבי, שאגה לו כלביא או דברתי את הרשום בכתבי, והיד הכותבת שמעה בקול ניבי, ולא הבחינה בין דברים שבכתב לדברים שבעל פה ובין דברי אלהים⁵⁸ ודברי אליך, ותכתב אותותי אלה בקרבך. ועתה החכם ידעת, כי לרוב מעלתך מרב תלאותינו, ורוע מקרנו, גם אתה כמונו, קצתו תראה תגע עדיך, כי לך אחי בגודל צערו נשא את נפשו, בידך הפקיד רוחו וישם אל המדבר פניו, ודנת את דינו, שפטת את משפטו, ושלחתו לנפשו, הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו, ה' ישמרך מכל רע ישמור את נפשך. עתה אתה ברוך ה', יכנסו דברי באוזניך, נכרתה ברית בינותינו, בינינו ובינך, וזאת אות הברית, אם תשמור לנו אותה פרידה טובה, אחותינו הקרובה אליך, ואם רבו צערות ראשינו ומכאובים ימינו, אוחיל לה' יביא עליך טוב יום בחצרך,

53 שיר, ע"פ שבועות טו, ב.

54 קול המון, הראשון שהשתמש בעברית במשל זה היה ר' שמואל הנגיד בשירו „אלה עודי“ („שירי המלחמה“ במהדורה שלי, תל-אביב תשכ"ג עמ' 7), והשוחה ג. אלקושי, „אוצר פתגמים וניבים לטיניים“, תל-אביב 1959 סי' 1639 ושם עמ' 374 הערה 2.

55 קול, ע"פ יומא ד, ב. 56 ובין שבע, ע"פ ספרי דברים י.

57 נאמן, ע"פ אבות פ"ב מ"ד.

58 דברי אלהים, אחרי מלים אלה במקור: חיים לדברי, ונמחק.

כנפשך המלאה לה עמירי החכמה והמדע ונפש צר ומצוק מצאוהו וימררוהו, נבהל לעבר ממצוק ומרורים, שבע יליך, הצעיר מאיר ׳ן עראמה.

טו

עוד מהנזכר ז"ל

מסיני בא זרח מושיע ורב ראש השלישים, דרך ככב מיעקב ויקם מלך חדש, המחדש בכל יום דברי אלהים לא ידעום חדשים, ולחשוב מחשבות לעשות יועץ וחכם חרשים, יושב בשבת תחכמוני ללמד את בני יהודה, לתורה ולתעודה, במלחמתה של תורה וגם הכהנים הנגשים, ידו בכל ללמוד וללמד לשמור ולעשות רבים מעמי הארץ חכמים מחוכמים ובני דן חושיים. ראש לכל המשפחה הקדומה אשר בארצנו, אב בתורה אב בחכמה לכל גלילותינו, מזוינו מלאים זן אל. זן מכל טוב אדוננו, אלופנו מסובלים את התורה ואת המצוה אשר כתב להורותינו, אשרי העם שככה לו, חכם עדיף מכל בני גילו, והיה בהרימו קולו על כל ארזי הרמים והנשאים גם ברושים, אפילו כל הרוחות נושבות בהם נעשו הכל כחרשים, דרכיו ראיתי דרכי נועם, מקרב את הרחוקים הנזאקים ומרחק את הקרובים בעים הנוגשים, אוהב את האוהבים, וגומל לחייבים, הרבה חסדים ודברים טובים, אשר יש בהם בנותן טעם. ומבשרי אחזה אשר גמל את כל בית אבי, לא יום אחד ולא יומים, כי אם פעם ופעמים ואלף פעם, ובמה אקדם פניו לפרוע חובי, בכספי וזהבי, אף כי אני אעביר כל טובי, אחרי ראותי כי מה חפצו בעולמו להנאת עצמו, כי אם מימיו ולחמו, ובכל עמלו שיעמול לגויתו ואדמתו, דומה דודי לרבי, אף חכמתו עמדה לו לעלות במעלות עד הגיע למעלות האישים, נכנס לפרדס ולקח גם מעץ החיים והיו הכרובים פעמים חשים. כל עצמותי מעי מעי, קרבי וקרעי, תאמרנה אדני מי כמוכה, וכל קרבי מליצי רעי, להגיד בבקר חסדך, לכל יבוא גבורתך, ובמה יתרצה עבד אל אדוניו, ומה ירצה האב מבניו, הלא הכבוד והיראה שיראו מלפניו, כשם שנירא מלפניך, ויודע כל שער עמים, כי זהו מטבע החכמים והשלמים, בו יטלו שכרם, והוא עטרת חכמים ועושרם, ובכן ימצאו דל ועשיר ומסכן שוע גם עשירים, במקום שיש מכירים, בין דלים ורשים. וההפך במקום שאין אנשים, יעלה ויבוא זכרון תפלתנו לפני אלוה עושינו, על דבר כבוד שמך יגיע יראה וירצה הגיון לבנו, ומאמר פינו, אשר פצו שפתינו לרצון לנו לפני רום מעלותיך. שמע ופקד ועל טוב יזכר שמנו, בבית מדרש תורתך נזכר נכתב. ונחתם עם שאר עבדיך, ואנשי בית כבודך, הלוא בספרתך, אנחנו עמך וצאן מרעיתך, בעבותות אהבתך אסורים וחבושים, ולעשות רצונך אנחנו בבית מאהביך מכת פרושים.⁵⁹ לעבדים ולשפחות הלא כבני כושים.

תם תם תם